

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Kindertekeningen in de gezinstherapeutische sessie; een dialogische benadering

Peter Rober
Peter Rober¹ is psycholoog en gezinstherapeut. Hij werkt in Feelings & Context (Antwerpen), in CCGZ VAGGA/ MenSana (Antwerpen), in Kern (Sint Niklaas) en aan de afdeling Relatie- en Gezinsstudies van de Faculteit Psychologie van de Universiteit Gent.

Samenvatting Gezinstherapie wordt in dit artikel geconceptualiseerd als dialoog: de ontmoeting tussen de betrokkenen en hetgeen ze samen doen staat centraal. Vanuit deze dialogische visie op gezinstherapie staat de auteur stil bij de plaats van kindertekeningen in het gesprek. Hij wijst op het belang in het gesprek ruimte te maken voor tekeningen, zodat het kind wordt uitgenodigd het kanaal van de tekeningen te gebruiken om contact te nemen met de therapeut en met de andere gezinsleden. Verder legt de auteur uit hoe hij met het kind praat over de tekening en hoe hij de andere gezinsleden in het gesprek betreft. Doorheen het artikel worden voorbeelden uit de praktijk aangehaald als illustratie van de geschetste werkwijze.

Ik was les aan het geven over gezinstherapie en over het belang van tekeningen van kinderen in de gezinssessie. Een studente, die ik Liza zal noemen, zei dat kinderen in haar sessies zelden betekenisvolle tekeningen maken. Ja, ze tekenen wel eens een boom of een huis, zei Liza, maar het zijn geen tekeningen die diepere betekenissen over het gezin openbaren. We besloten dat we een videotape van Liza zouden bekijken, en zouden proberen te begrijpen waarom kinderen bij haar geen tekeningen maakten tijdens de sessie.

De video toonde de eerste sessie met Steve, een zeven jaar oude jongen, die een slaapprobleem heeft. Steve, zijn vijf jaar oude zus Ellen en hun ouders waren aanwezig in de sessie. Liza sprak met Steve en zijn ouders over zijn slaapproblemen. Dan kwam de kleine Ellen naar Liza en toonde haar een teke-

1 Correspondentieadres: Peter Rober, Feelings & Context, Troyentenhoflaan 87, 2600 Antwerpen, België. E-mail: peter.rober@skynet.be

ning van een appelboom en een huis. Liza nam de tekening van Ellen aan, legde ze op de tafel en zei: 'Bedankt, we zullen hier later over spreken...'. Dan richtte ze zich tot de ouders en vervolgde: '...maar eerst moeten we begrijpen wat er mis is met Steve'. In de verdere sessie exploreerde Liza verder de geschiedenis van Steve's slaapprobleem, en stelde vragen over het gezin. Ellen maakte geen tekeningen meer, ze benaderde Liza ook niet opnieuw. Ze speelde op zichzelf met enkele poppen.

Na het bekijken van de video vroeg ik Liza wat haar doel was in deze eerste sessie. Liza antwoordde dat ze, voor ze met de behandeling kon beginnen, eerst een diagnose moest hebben. Daarom wilde ze in eerste instantie informatie verzamelen over Steve's probleem. 'Ik heb informatie over het gezin nodig om het probleem te analyseren', legde ze uit, 'hoe kan ik hen anders helpen?'

GEZINSTHERAPIE ALS DIALOOG

Gezinstherapie kan op heel wat verschillende manieren geconceptualiseerd worden. Gezinstherapie kan bijvoorbeeld omschreven worden als een gesprek tussen een gezin met een probleem en een deskundige probleemoplosser. Deze omschrijving belicht vooral de expertise van de therapeut en de specifieke kenmerken van het probleem. De therapeut zal dan wellicht informatie over het probleem inwinnen om het probleem nauwkeurig te identificeren en omschrijven. Hij zal geïnteresseerd zijn in de omstandigheden waarin het probleem zich stelt, als ook in de geschiedenis, het verloop en de oorzaak van het probleem. Het doel is uiteindelijk via een nauwkeurige omschrijving van het probleem een oplossing te zoeken, zodat het gezin terug 'de oude' is. Gezinstherapie kan echter ook op andere manieren geconceptualiseerd worden. Bijvoorbeeld als een ontmoeting tussen een psychologische helper en een gezin dat gebotst is op levensmoeilijkheden en het niet meer aankan. Het gezin zit vast en kan zich niet verder ontwikkelen. De psychologische helper is dan geïnteresseerd in de copingmogelijkheden en het sociale netwerk van het gezin. De therapie zal erop gericht zijn de draaglast van het gezin te verlagen en de draagkracht van het gezin te verhogen zodat het gezin terug op weg kan.

Zo zijn er nog heel wat andere manieren om gezinstherapie te omschrijven. Het is belangrijk te benadrukken dat een juiste omschrijving van gezinstherapie niet bestaat. Elke conceptualise-

PETER ROBER

ring belicht bepaalde aspecten van het complexe gebeuren dat gezinstherapie is, en laat andere aspecten ervan meer in het duister. In dit artikel zullen we de gezinstherapiessessie omschrijven als een dialoog tussen twee of meer mensen, waarin geprobeerd wordt te praten over een aantal dingen die moeilijk bespreekbaar zijn. Met deze omschrijving benadrukken we dat therapeut en cliënten mensen zijn die leven: ze ademen, hun harten kloppen, ze hebben bekommernissen, dromen, angsten en verwachtingen. We stellen ook de spanning tussen spreken en zwijgen centraal; sommige dingen zijn moeilijk bespreekbaar, omdat ze verbonden zijn met catastrofale angsten, met teleurstellingen of pijnlijke herinneringen, met kwetsbaarheden die verscholen liggen en onverwacht de kop opsteken, of met psychologische allergieën. Spreken roept vaak de impliciete vraag op of woorden niet gevaarlijk zijn, of kwetsend, en of men niet beter zou zwijgen. In therapie proberen we net over die moeilijke dingen te praten. We luisteren naar de verhalen die verteld worden, en trachten te begrijpen welk beeld de gezinsleden ons willen schetsen. Verder proberen we respectvol en op het ritme van het gezin ruimte te maken om dingen te bespreken die moeilijk bespreekbaar zijn of, zoals Anderson & Goolishian (1988) het stellen, ruimte te maken voor the *not-yet-said*. Dit betekent dat de therapeut aandacht moet hebben voor de samen gecreëerde relationele context van het gesprek (Rober, 2002). Deze context nodigt bepaalde stemmen uit om te spreken, en ontmoedigt andere stemmen. Het is de achtergrond waartegen bepaalde verhalen verteld worden en anderen niet. Deze context ontstaat vanuit het samenleven van mensen; door wat mensen samen doen, ontstaan onuitsproken regels en verwachtingen, die de dingen wat meer voorspelbaar maken, maar die ook sommige dingen juist moeilijk maken (Rober, 2002). In het geval van Liza, bijvoorbeeld, resulteerde de interactie tussen haar en het meisje erin dat het meisje uiteindelijk op zichzelf met de poppen speelde; aanwezig in de sessie, maar niet actief participierend. Dat is spijtig, zeker voor een gezinstherapeute als Liza die er naar streeft dat al haar cliënten, ook de kleine kinderen, een stem hebben in de sessie.

Liza stelde: 'Ik heb informatie over het gezin nodig, hoe kan ik anders helpen?' Met dit artikel wil ik antwoorden op die vraag door in detail uit te leggen hoe ik met kindertekeningen in de gezinstherapeutische sessie werk. Ik nodig daarbij de lezer uit met mij in dialoog te gaan. Hoe werk jij met kindertekeningen? Is er iets dat jou aanspreekt in mijn werkwijze? Wil je het eens uitprobe-

ren met jouw gezinnen? Waar is mijn werkwijze voor jou niet bruikbaar? Enzovoort. Mijn manier van werken is sterk beïnvloed door een aantal theoretische overwegingen die ik kort zal aanstippen. Ik ben echter nog sterker beïnvloed door mijn samenwerking met de Belgische gezinstherapeute Edith Tilmans-Ostyn (Tilmans-Ostyn & Meynckens-Fourez, 1999; Tilmans-Ostyn & Rober, 1999) die me veel geleerd heeft over gezinstherapie in het algemeen en over het werken met metaforisch materiaal in het bijzonder.

KINDERTEKENINGEN

EEN POSTMODERNE/DIALOGISCHE VISIE

Omdat ik in dit artikel een dialogische visie wil schetsen van het gebruik van kindertekeningen in de gezinstherapeutische sessie, is het wellicht verhelderend eerst in te gaan op het theoretische kader. Een dialogische visie op gezinstherapie sluit aan bij het postmodernisme en bij het sociaal-constructionisme (Seikkula & Olson, 2003). Oorspronkelijk was psychotherapie een kind van het modernisme. In de modernistische traditie was de wetenschap gericht op wat Gergen & Kaye (1992) noemen 'the empirical elucidation of essences' (p.168). Het modernisme stelde dat achter de manifeste, zichtbare dingen een diepere, latente structuur lag, die de echte betekenis van de dingen in zich herbergde. Deze diepere, 'echte' betekenis moest worden ontdekt door een juiste interpretatie van de manifeste verschijning. Er was een elite van specialisten nodig die, vanuit een wetenschappelijke theorie, de juiste interpretatieregels kennen om die interpretatie te maken, om aldus het wezenlijke dat achter de verschijningsvorm ligt te verhelderen. De traditionele psychoanalytische droominterpretatie kan gelden als een typevoorbeeld van een modernistische, structuralistische benadering: achter de manifeste droom gaat de latente en ware betekenis van de droom schuil. Door interpretatie van de elementen van de manifeste droom kan de analyticus de latente betekenis van de droom achterhalen (Freud, 1953; Fromm, 1951). De modernistische idee dat er een 'echte werkelijkheid' ligt achter de dingen, en dat slechts een expert daar kennis over kan hebben, weerspiegelt zich in de traditionele, psychodynamische idee dat een kindertekening bestaat uit tekens die verwijzen naar een onderliggende 'echte' betekenis. Het kind drukt iets uit in zijn tekening wat nog niet kan gezegd worden. Het is de taak van de therapeut als expert om erachter te komen wat het kind 'echt' wil zeggen.

Sinds het begin van de jaren negentig is er in de gezinstherapie *postmoderne* of sociaal-constructionistische gezinstherapie ont-

staan (o.a. Parry, 1991; McNamee & Gergen, 1992; Hoffman, 2002; Rober, 2002; Anderson, 1997). Een postmoderne gezinstherapie steunt op de vaststelling dat er geen geprivilegieerde positie of neutraal perspectief is om naar de wereld te kijken of in de wereld te handelen. Er zijn dus geen experts die de waarheid kennen, of die toegang hebben tot de achterliggende 'echte werkelijkheid'. In de therapeutische sessie beschrijven cliënten hun ervaringen in de vorm van verhalen of in tekeningen, en de therapeut luistert naar het verhaal zonder te zoeken naar de achterliggende echte betekenis. Niet de achterliggende betekenis is van belang, maar wel de dialoog tussen alle betrokkenen over verschillende, mogelijke betekenissen. De therapeut probeert ruimte te maken voor de verschillende stemmen van alle betrokkenen, en stimuleert de dialoog tussen die stemmen. Wanneer we de aandacht toespitsen op kindertekeningen in de gezinstherapeutische sessie, betekent dit dus dat de therapeut niet op zoek gaat naar hetgeen het kind zou bedoelen met de tekening; de tekening is geen diagnostisch instrument dat de therapeut informatie geeft over de individuele dynamiek van het kind of over de gezinsdynamiek. De therapeut probeert veeleer een gesprek op gang te brengen over de tekening, waarbij hij ruimte wil maken voor zoveel mogelijk stemmen en zoveel mogelijk betekenissen. In de loop van dat gesprek zal de therapeut vanzelf ook wel informatie krijgen over het kind of over het gezin, maar het is niet die informatie die de therapeut koste wat het kost nastreeft.

PETER ROBER

RUIMTE VOOR TEKENINGEN

Als de gezinstherapeut ervoor kiest te werken met kindertekeningen is het belangrijk dat hij eerst ruimte in de sessie maakt voor tekeningen. Dit betekent dat hij duidelijk maakt dat een therapeutisch gesprek meer is dan praten alleen, zodat het kind zich uitgenodigd voelt om te tekenen. Wanneer er bijvoorbeeld tekenpapier en kleurpotloden klaarliggen op een tafeltje, en wanneer er kindertekeningen aan de muur van de consultatieruimte hangen, kan dit het kind aanzetten om het kanaal van het beeldende werk te kiezen om te proberen contact te zoeken met de therapeut en met de andere gezinsleden. Verder moet het kind ook *tijd en ruimte* krijgen om te tekenen. Ten slotte betekent dit ook dat de therapeut vanaf het begin van de eerste sessie *interesse* moet betonen voor het beeldend werk van het kind. Dat is wat niet gebeurde in de sessie van Liza die ik in de inleiding aanhaalde. Liza's reactie op Ellen's tekening sloot het communicatiekanaal

van de tekeningen af. Het lijkt dat Ellen de reactie van haar therapeute begreep als een onuitgesproken regel, alsof de therapeute de boodschap gaf 'Via tekeningen kan je hier geen contact leggen met anderen. Enkel door te antwoorden op mijn vragen kan je aan dit gesprek deelnemen'.

Ik merk dat jonge therapeuten die geïnteresseerd zijn in kindertekeningen vaak erg gefocust zijn op de inhoud van de tekening. Ze zijn erop gebrand te begrijpen wat het kind getekend heeft, en wat dat dan onthult over het kind of over het gezin. Vaak zijn ze teleurgesteld door de eerste tekening die het kind maakt, bijvoorbeeld een vrij stereotiep getekend huis (met een rokende schoorsteen) of een mensfiguur. Vanuit die teleurstelling negeren ze dan soms die tekening. Het is echter belangrijk zich te realiseren dat de eerste tekening van het kind, zoals trouwens de hele eerste contactname, een voorzichtig aftasten is van de therapeut en de therapeutische setting.

Voorbeeld:

Het gezin bestaat uit Joris (9 jaar), Frank (6 jaar), vader (42 jaar) en moeder (40 jaar). Joris wil niet naar school gaan. Hij klaagt vaak over buikpijn en probeert moeder te overtuigen dat hij te ziek is om naar school te gaan. De huisarts vindt echter geen aanwijzingen dat er echt iets aan de hand is met Joris' buik. Daarom verwijst hij het gezin voor gezinstherapie.

In de eerste sessie praten vader en moeder over hun zorgen. Joris zegt dat er niets aan de hand is. Frank heeft het tekenegerei gevonden dat op het tafeltje in het midden van de gespreksruimte ligt. Hij maakt een tekening, maar toont die niet spontaan aan de therapeut. De therapeut vraagt aan Frank: 'Heb je een tekening gemaakt?'. Frank kijkt even naar zijn ouders en toont dan zijn tekening aan de therapeut.

Hij heeft een trein getekend.

'Een trein?', zegt de therapeut.

Frank knikt.

'En er hangt een wagonnetje aan?'

Frank knikt.

'Zit er iemand in?'

'Neen,' zegt Frank, 'het is zomaar een trein'.

'Zomaar een trein,' zegt de therapeut.

Het kind zoekt uit wie de therapeut is door te kijken hoe de therapeut omgaat met dingen die het kind inbrengt in de sessie: is de therapeut lief? Is hij streng of beoordelend? Heeft hij respect

voor kinderen? Is hij geïnteresseerd in mijn visie? Hecht hij belang aan tekeningen of enkel aan woorden?

PETER ROBER

De wijze waarop de therapeut omgaat met die eerste tekening zal bepalen of het kind nog verdere tekeningen zal maken. Als ik erin slaag het vertrouwen van het kind te winnen door te tonen dat ik open sta voor tekeningen, dat ik graag praat over tekeningen, benieuwd ben naar wat het kind met tekeningen wil uitdrukken en dat ik respect heb voor het kind, kan dat het kind uitnodigen om verder te exploreren hoe het via het kanaal van de tekeningen met mij contact kan maken.

DIALOOG MET HET KIND OVER DE TEKENING

Wanneer een kind dan een tekening heeft gemaakt in de sessie, ga ik de dialoog over de tekening stimuleren. Dat gaat in grote lijnen in twee stappen. Eerst richt ik me op het kind, en pas daarna betrek ik ook de ander gezinsleden erbij.

In een eerste stap praat ik met het kind over de tekening. Daarbij begin ik niet onmiddellijk met het ondervragen van het kind over de tekening. In tegendeel, ik neem als eerste risico door mijn *eigen associaties* bij de tekening te geven. Zo kan het kind afwachten, luisteren en reageren op die associaties. Dat is veiliger voor het kind. Het kind krijgt ook de rol van expert over zijn tekening. En ik voel me in die fase vaak wat verloren en klungelig. Ik moet mijn weg zoeken in de onzekerheid, want vaak weet ik niet wat de tekening precies voorstelt, of wat het kind heeft willen tekenen.

Voorbeeld (vervolg):

Frank heeft opnieuw een tekening gemaakt, en deze keer komt hij ze tonen aan de therapeut.

De therapeut zegt: 'Het lijkt erg donker in je tekening. Het lijkt wel een grot? Of een tunnel? Kan je mij wat meer vertellen over je tekening?'

'Het is een donkere gang in het kasteel van Harry Potter,' zegt Frank.

'Het kasteel van Harry Potter? Dat heeft een naam, is het niet?'

'Ja, Zweinstein.'

Pas nadat het kind de positie gekregen heeft van expert van zijn eigen tekening, en ik die van geïnteresseerde en respectvolle luisteraar, vraag ik het kind wat meer te vertellen over de tekening.

KINDERTEKENINGEN

Ik begin met een open vraag en luister naar wat de tekening voor het kind uitdrukt. Ik toon interesse en bevraag de tekening verder. Na een aantal open vragen te hebben gesteld, bevraag ik de tekening van binnenuit. Dat wil zeggen dat ik de tekening op zich bekijk en geen interpretaties maak: ik probeer geen verbinding te leggen tussen het beeld en de werkelijkheid van het leven van het kind of van het gezin.

Voorbeeld (vervolg):

'Een donkere gang in het kasteel van Harry Potter,' spiegelt de therapeut, 'en wat is daar allemaal te zien in die gang?'

'Hier loopt Harry Potter, en daar Ron. En ze zijn bang want er kan een trol komen die hen gaat aanvallen.'

'Toon die trol eens op de tekening?'

'De trol staat niet op de tekening.'

'Hoe ziet zo een trol eruit?'

'Die is heel groot en heeft een knots en een lelijk gezicht en een grote mond en die eet kinderen op.'

'Dan kan ik begrijpen dat Harry Potter en Ron erg bang zijn.'

'Ja, ze zijn erg bang en ze gaan hulp zoeken. Ze zijn samen en samen durven ze door de gang gaan.'

Ik probeer te vermijden interpretaties te maken. Ik zoek niet naar verbanden tussen de tekening en het werkelijke leven van het kind. Ik bevraag de tekening van binnenuit (Kopp, 1995).

Dat betekent dat ik gesloten vragen zal stellen over:

- de setting (*Kan je de donkere gang eens beschrijven? Wat is er verder nog te zien in de gang? Zijn er nog andere kinderen aanwezig buiten Harry en Ron? Enz.*);
- actie/interactie (*Wat doen Harry en Ron? Praten ze met elkaar? ...*);
- andere zintuigen (*Je beschrijft wat er te zien is, kunnen Harry en Ron ook iets horen? Welke geluiden horen ze? Wat ruiken ze?*);
- verleden/toekomst (*Kan je iets zeggen over wat er gebeurde voor Harry en Ron in deze gang kwamen? Kan je iets vertellen over wat er hierna gaat gebeuren?*).

Het is niet de bedoeling dat bij elke kindertekening deze vragen systematisch nagelopen worden. Het is wel zo dat ik, wanneer ik me als therapeut beperk tot dit soort vragen, niet vervall in interpretaties of in het zoeken naar verbanden tussen de tekening en het echte leven van het kind. Zo wordt de veilige wereld van de tekening beschermd, en ontstaat er een domein waarin dingen

besproken kunnen worden zonder dat men zich meteen de vraag stelt of ze *waar* zijn of *gelogen*, en zonder dat iemand rechtstreeks besproken of beoordeeld wordt.

PETER ROBER

BETREKKEN VAN DE ANDERE GEZINSLEDEN

Nu ga ik de ouders en de siblings betrekken door te vragen naar hun associaties bij de tekening. Daarbij bevraag ik bij de ouders en het kind ook de relevantie van de tekening voor de therapie: zien ze een link tussen enerzijds de tekening (en de associaties) en anderzijds de aanmeldingsklacht, het functioneren van het kind, het gezinsfunctioneren, de gezinsgeschiedenis, de geschiedenis van het gezin van oorsprong, enz? Zo wordt er voor het eerst wel een verband gelegd tussen de tekening en het leven van het kind buiten de tekening.

Voorbeeld (vervolg):

De therapeut vraagt aan de gezinsleden waaraan ze denken als ze deze tekening zien. Vader glimlacht en zegt dat zijn twee kinderen geobsedeerd zijn door Harry Potter: 'Ze hebben de Harry Potter video al een miljoen keer gezien'.

'Ja,' vult moeder aan, 'en die scène met de trol fascineert hen heel erg. In het begin waren ze er bang van. Ze verstopten zich tijdens die scène achter de zetel en vandaar vroegen ze aan mij: "Is de trol al weg? Is de trol al weg?"', en als hij dan weg was, kwamen ze van achter de zetel uit.'

Vader vult aan dat de tekening fout was: 'Eigenlijk speelt die scène met de trol zich af in de toiletten van Zweinstein'. Dan spreekt hij Frank aan en zegt: 'Je hebt het verkeerd getekend. Je hebt ze in een donkere gang getekend en je had ze in de toiletten moeten tekenen'.

Frank haalt zijn schouders op en gaat naar de knuffeldieren die iets verderop bij het speelgoed liggen. De therapeut vraagt aan Joris waaraan hij denkt als hij de tekening van zijn broer ziet. Joris antwoordt dat de film van Harry Potter een spannende film is. Hij verwijst naar de tweede film waarin grote spinnen voorkomen: 'Harry en Ron kunnen maar op het nippertje ontsnappen'.

De therapeut vraagt aan de ouders of ze een verband zien tussen de tekening en de reden waarom ze naar de therapie komen. Moeder vertelt dat ze vindt dat haar kinderen nogal bange kinderen zijn. 'Het zijn zeker geen durvers. Nieuwe dingen gaan ze liever uit de weg. Onder moeders vleugels is de veilig-

ste plek van de wereld voor hen. Misschien wil Joris daarom niet naar school.'

'Hebben ze dan ooit angstwekkende dingen meegemaakt?', vraagt de therapeut, 'Of vanwaar denk je dat ze zo op veiligheid gesteld zijn?'

'Ik ben ook zo,' zegt moeder.

'Heel je familie is zo,' vult vader aan en hij vertelt hoe heel moeders familie bijvoorbeeld panische angst heeft voor onweer.

De therapeut: 'Misschien moeten we later verder praten over de families. Over uw familie (therapeut richt zich tot moeder), maar ook over uw familie (therapeut richt zich tot vader).'

Vader en moeder knikken bevestigend.

Dit is het begin van een therapie. Vanuit de bespreking van Frank's tekening komen heel wat thema's naar voor: angst, gevaar, samen durven, enz. Die thema's liggen in de inhoud van de tekening. In de wijze waarop het gezin met de tekening omgaat, worden ook betekenissen aangereikt. Het belang van presteren en geen fouten maken, bijvoorbeeld, komt naar voor op het moment dat vader erop wijst dat de tekening 'fout' is, omdat de scène met de trol zich in de film eigenlijk in de toiletten afspeelt. Ook wijst moeder erop dat Frank en Joris vroeger erg bang waren voor de scène met de trol, maar nu veel minder. Dit is belangrijk voor de therapeut, want het betekent dat de gezinsleden al ervaren hebben dat angst geleidelijk overwonnen kan worden. Op elk van deze thema's kan in het verdere gesprek, of in latere gesprekken, dieper ingegaan worden.

AARZELINGEN

Alvorens dingen bespreekbaar te maken, is het vaak nodig om eerst stil te staan bij de aarzelingen die mensen hebben om te spreken, en bij de goede redenen die ze hebben om niet te spreken (Rober, 2002). De moeilijkheid om over dingen te spreken heeft namelijk een grond, een reden. En het is belangrijk dat de therapeut daarvoor respect toont. Stilstaan bij de aarzelingen en bij de goede redenen om sommige dingen niet te zeggen, helpt ook de cliënt om uiteindelijk toch te spreken. Omdat er erkenning is geweest voor de behoefte aan veiligheid van de cliënt.

Dingen die in het gezin nog niet besproken zijn, kunnen uitgedrukt worden in kindertekeningen. Men zou dit het pre-narratieve karakter van kindertekeningen kunnen noemen. Rogers,

Casey, Ekert, Holland, e.a. (1999) stellen dat er gradaties zijn in niet-vertelde verhalen. Sommige dingen zijn eenvoudigweg nog-niet-gezegd omdat ze onbelangrijk zijn, en andere dingen zijn nog-niet-gezegd omdat er nog geen tijd was om het te zeggen. Maar er zijn ook dingen die moeilijk bespreekbaar of onbespreekbaar zijn. Er zijn ook dingen die ondenkbaar zijn. Kindertekeningen kunnen ons helpen een stuk van wat nog-niet-gezegd is bespreekbaar te maken. Wat onbespreekbaar of ondenkbaar is, ligt misschien niet buiten het bereik van kindertekeningen. Die dingen worden misschien wel uitgedrukt in kindertekeningen, maar dat wil nog niet zeggen dat ze bespreekbaar gemaakt kunnen worden in het gezin.

PETER ROBER

TEN SLOTTE...

In deze tekst heb ik geprobeerd een antwoord te geven op de vraag die Liza stelde in de les over kindertekeningen en gezinstherapie: 'Ik heb informatie over het gezin nodig, hoe kan ik anders helpen?'. Ik heb geprobeerd te vertellen hoe ik als gezinstherapeut met kindertekeningen werk. Ik vertrek daarbij vanuit een dialogische visie. Het is niet mijn bedoeling via tekeningen aan diagnostiek te doen (al levert mijn werkwijze wel heel wat informatie op) en het is ook niet mijn bedoeling de diepere betekenis van tekeningen te achterhalen (al krijg ik met mijn werkwijze wel wat zicht op de rijke betekenissen die in tekeningen uitgedrukt zijn). Het is wel mijn bedoeling de tekening op een respectvolle manier te gebruiken als een uitgangspunt van een gesprek met het kind, en met het gezin.

De basis van mijn werkwijze is de visie dat communicatie iets is dat mensen samen doen om hun samenleven te coördineren en te vereenvoudigen (Shotter, 2000). Het gaat dus niet over de traditionele visie op communicatie, een visie die Wertsch (1991) noemt *the transmission model of communication*. Volgens deze visie worden betekenissen gecodeerd in woorden, tekeningen, gebaren of andere tekens, en dan doorgezonden naar een ontvanger. De ontvanger moet dan de tekens decoderen en interpreteren om te begrijpen wat de zender precies bedoelt (Morson & Emerson, 1990; Wertsch, 1991; Edwards, 1997). Dit model kan een monologisch model genoemd worden omdat volgens dit model de zender betekenis kan creëren, los van de ontvanger (Wertsch, 1991). In deze tekst vertrek ik van een dialogische visie op communicatie, waarin gesteld wordt dat betekenis ontstaat uit een dialoog tussen twee of meerdere personen (Bakhtin, 1981,

1984; Morson & Emerson, 1990). Communicatie is volgens deze visie niet in de eerste plaats gericht op het ontvangen van de informatie van de verzender, maar wel op praktische kennis: hoe kunnen we samen met elkaar verder gaan (Wittgenstein, 1953; Shotter, 1994)? De achterliggende idee is dat de eerste functie van taal niet is uitspraken te doen over de wereld, om zo de wereld uit te beelden of te weerspiegelen. Taal is vooral een instrument dat ons helpt om ons samenleven te structureren en onze acties te coördineren (Wittgenstein, 1953; Shotter, 1993, 1994, 2000).

Vanuit dit perspectief kan gesteld worden dat de therapeut niet in de eerste plaats gericht is op de inhoud van het verhaal van de cliënt - therapie is niet in de eerste plaats een kwestie van informatieverwerking - maar wel op het uitbouwen en verder zetten van een zinvolle dialoog met de cliënt, of zoals Shotter & Billig (1998) het stellen: 'This is what understanding in practice is: it is not the grasping of a picture or an idea, but simply the practical continuation of the exchange in an intelligible manner' (p.25). De nadruk in het therapeutische gesprek ligt dan ook op het samen met het gezin ontwikkelen van een context van veiligheid waarin onzekerheid verdragen kan worden en exploratie mogelijk wordt. De therapeut nodigt de gezinsleden voortdurend uit verder te gaan in de gezamenlijke exploratie van betekenissen, maar hij heeft daarbij ook aandacht voor de aarzelingen die aan de oppervlakte komen bij elke nieuwe uitdaging.

Literatuur

- Anderson, H. (1997). *Conversation, Language and Possibilities: A Postmodern Approach to Therapy*. New York: Basic Books.
- Anderson, H. & Goolishian, H. (1988). Human Systems as Linguistic Systems. *Family Process*, 27, 371-393. (Vertaald als: Menselijke Systemen als Linguistische Systemen. In: L. Migerode & P. Rober (eds.) (1997), *Conversaties en Verhalen*. Leuven: Garant, p.81-112.)
- Bakhtin, M. (1981). *The Dialogic Imagination*. Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin, M. (1984). *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Edwards, D. (1996). *Discourse and Cognition*. London: Sage.
- Freud, S. (1953). *The Interpretation of Dreams*. Londen: Hogarth Press.
- Fromm, E. (1951). *The Forgotten Language*. New York: Rinehart & Co.
- Gergen, K.J. & Kaye, J. (1992). Beyond Narrative In The Negotiation Of Therapeutic Meaning (pp.166-185). In: S. McNamee & K.J. Gergen (eds.), *Therapy as Social Construction*. London: Sage. (Vertaald als: Het tot stand brengen van therapeutische betekenissen: het verhaal voorbij. In: L. Migerode & P. Rober (eds.) (1997), *Conversaties en Verhalen*. Leuven: Garant, p. 43-61.)
- Hoffman, L. (2002). *Family Therapy: An intimate history*. New York: Basic Books.
- Kopp, R.R. (1995). *Metaphor Therapy: using client-generated metaphors in psychotherapy*. New York: Brunner/Mazel.

- McNamee, S. & Gergen, K.J. (eds.) (1992). *Therapy as Social Construction*. London: Sage.
- Morson, G.L. & Emerson, C. (1990). *Mikhail Bakhtin: Creation of a Prosaics*. Stanford (CA): Stanford University Press.
- Parry, A. (1991). A Universe of Stories. *Family Process*, 30, 37-54.
- Rober, P. (2002). *Samen in therapie: Gezinstherapie als dialoog*. Leuven: Acco.
- Rogers, A. G., Casey, M.E., Ekert, J., Holland, J., Nakkula, V. & Sheinberg, N. (1999). An Interpretive Poetics of Languages of the Unsayable (pp. 77-106). In: R. Josselson & A. Lieblich (eds.), *Making Meaning of Narratives*. London: Sage.
- Seikkula, J. & Olson, M.E. (2003). The Open Dialogue Approach to Acute Psychosis: Its Poetics and Micropolitics. *Family Process*, 42, 403-418.
- Shotter, J. (1993). *Conversational Realities*. London: Sage.
- Shotter, J. (1994). 'Now I can go on': *Wittgenstein and communication*. Lezing aan de universiteit van Calgary, Department of Communication, 30 september, 1994.
- Shotter, J. (2000). From within our lives together: Wittgenstein, Bakhtin, and Voloshinov and the shift to a participatory stance in understanding understanding. In: L. Holzman & J. Morss (eds.), *Postmodern Psychologies, Societal Practice and Political Life*. London: Routledge.
- Shotter, J. & Billig, M. (1998). A Bakhtinian Psychology: From out of the heads of individuals and into the dialogues between them (pp.13-29). In: M.M. Bell & M. Gardiner (eds.), *Bakhtin and the Human Sciences*. London: Sage.
- Tilmans-Ostyn, E. & Meynckens-Fourez, M. (eds.) (1999). *Les Ressources de la Fratrie*. Toulouse: Erès.
- Tilmans-Ostyn, E. & Rober, P. (1999). De Voortgezette Opleiding Gezinstherapie: een model van leertherapeutische opleiding voor gezinstherapeuten. *Tijdschrift voor Psychotherapie*, 25, 242-260.
- Wertsch, J.V. (1991). *Voices of the Mind: A sociocultural approach to mediated action*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical Investigations*. Oxford: Blackwell.

PETER ROBER